

Istenfélelem egy moldvai katolikus közösség vallásosságában

Félelem és vallás

Az ókori atomista filozófiai tanokra¹ vezethetők vissza azok a vallástörténeti teóriák, amelyek szerint a vallás létrejöttének az oka a különféle természeti jelenségek (villámlás, mennydörgés, vulkánkitörés stb.) hatására kialakult félelem.² A 18–19. századi evolucionista elgondolások szerint a természeti erővel és az emberi gonosszággal szembeni félelem az emberi tudatban transzcendens arculatot öltött, és a vallásos magatartás megjelenéséhez vezetett.³ A nézetek szerint ez az oka annak is, hogy a félelem nemcsak az alapja a vallásosságnak, hanem a mindenkori, „remegő és bánattól sújtott” ember „képzete és káprázata” (is), amely állandó jelleggel „szüli, fenntartja és növeli a vallást”.⁴

A félelem szerepe az istenhit kialakulásában és a vallásgyakorlatban a vallástörténet egyik alapkérdése, a bölcséleti diszciplínákban újra és újra reflexió tárgyát képezi. Gerardus van der Leeuw (1890–1950) úgy vélekedett, hogy az egzisztenciális magány megtapasztalásából eredő félelem az emberi létezését lényegileg meghatározó alapélmény, s mint ilyen közrejátszhatott a vallásos érzület kialakulásában. „Az ember – fogalmazott a szerző – (...) nem tud egyedül lenni (...) félelmet kelt a magány (...). Hatalmunk, életünk csak közösségben van. Ez az ősfélelem és nem a triviális

1 | A görög atomista (materialista) filozófiai felfogás szerint a világmindenség végtelen sokaságú, emberi érzékszervek által láthatatlan, észrevehetetlen atomokból, részecskékből épül fel. Az emberi lélek maga is valamilyen finom, a tüzet alkotó atomokhoz hasonló elemekből áll össze, majd a test halálát követően széthullik. A „csak atomok és úr van” elméletben a szellem, a transzcendencia nem jelenik meg. (Walter Bruggen: Atomizmus. Uő.: *Filozófiai lexikon*. 13. kiadás. Szent István Társulat, Bp. 1998. 67–68.)

2 | A tanulmányban a kifejezést nem lélektani értelemben, azaz nem érzelemminőségben használjuk. A félelem pszichológiai meghatározására itt nem térhetünk ki. A fogalmat szótári meghatározása szerint használjuk, azaz olyan, veszély által kiváltott szorongásos érzést értünk alatta, amely az élő szervezetben egy adaptív állapotot vált ki, ami a vészhelyzet túlélését segíti elő. A téma szakirodalmában rendkívül gazdag. Az általam használtak közül a következőt emelem ki: Fritz Riemann: *A félelem alaptípusai*. Bp. Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány–SE Mentálhigiéné Intézet, 2016.

3 | A vallás illetően keletkezését tárgyaló elmélet rövid áttekintését lásd: Pais István: A vallás érzelmi-függőségi eleme. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1971/28. évf. 4. sz. 528–537. 528.

4 | Baruch Spinoza elgondolásait összegzi Pais István: *i. m.* 529.

félelem teremtette az isteneket.”⁵ Az emberi létezését én–te viszonylatban értelmező vallásfenomenológia a vallás kialakulásának az okai között nagyobb jelentőséget tulajdonít a hatalomnak (*mana*). A hatalom minden természetfeletti konnotációtól mentes, egy rendkívüli, hatékony, sikeres erő/hatás/dinamizmus.⁶ A hatalommal bíró tárgyak, helyek, rítusok és emberek kapcsán használatos a *tabu*⁷ fogalma, amelynek a jelentését plasztikusan fogalmazza meg Gerard van der Leeuw: „a tabu afféle figyelmeztetés: vigyázat. Nagyfeszültség! Hatalom halmozódott fel, jó lesz vigyázni!”⁸ A konstatált hatalommal szemben különféle emberi magatartások alakulhatnak ki, a csodálat, a tisztelet mellett a félelem is.⁹

A fenti elgondoláshoz kapcsolódik Rudolf Otto elmélete is, aki a vallásos félelmet újabb perspektívából világította meg. Otto úgy vélekedett, hogy ahol a hatalom, a szent, a *numinózus* jelenléte felismerésre kerül, tapasztalattá válik, ott kialakul a *teremtmény-érzet*. A hatalom, a szent, a titok érzete (*mysterium tremendum*) az emberben félelmet vált ki. A félelmet az isteni hatalom abszolútuma, valamint a teremtmény kicsiny, semmis voltának az egyidejű megélése, megtapasztalása idézi elő.¹⁰ Ezt látjuk például az Ószövetségben, ahol a félelmet Jahve *fensége* motiválja, és nem „valamiféle veszedelem, amelynek sejtelve az istenséget körülveszi”.¹¹ Itt a félelem nem Istentől való félelem, hanem azért jön létre, mert az ember megérzi azt, hogy milyen hatalmas az Isten.

Az egzisztenciális adottságként mutatózó félelem a vallásgyakorlatban az erkölcs terén fejti ki hatását. A „csodálattal vegyes félelem”¹² két irányba hat: (a félelem révén) a hívőt visszariasztja a bűn elkövetésétől, és (a csodálat által) a jó cselekedetekre motiválja. A Biblia bölcséleti könyveiben foglaltak értelmében „az Úr félelme révén mindenki elfordul a rossztól” (Péld 15,27).¹³ A kérdés kapcsán az egyik legtöbbet idézett vers Mózes második könyvében olvasható: „Ne féljete; mert azért jött az Isten, hogy

5 | Gondolatmenetét a következőkkel folytatja: „A félelem Istenhez vagy az ördöghöz vezet. Az ördögnél még van élet, még létezik egy Te. A magányban azonban már nincs semmi (...). Sem a félelmet, sem a magányt nem ismernénk, ha nem olyan lények lennénk, akiknek élete csak közösségben folyhat (...). Magányosnak lenni annyi, mint utoljára Isten előtt állni (...). Minden ember (...) visszatér a magányból a közösségbe”. Gerard van der Leeuw: *A vallás fenomenológiája*. Bp. Osiris Kiadó, 2001. 214.

6 | Vö. a későbbiekben érintett bibliai ősrénddel kapcsolatban írottakkal.

7 | Alapjelentése szerint: tiltott, (rituálisan) szabályozott. Eredendően a szentnek tartott vagy a tilalom alatt álló jelenségek (szabályai, szankciói) kapcsán használták.

8 | Van der Leeuw: *i. m.* 36.

9 | Van der Leeuw úgy fogalmazott: „a hatalom tiszteletet ébreszt, amely, mint félelem és vonzódás nyilatkozik meg”. Emlékeztet arra, hogy a héber *él* szó egyaránt jelent Istent és hatalmat. Érdekes és számunkra tanulságos a szerző animizmusról alkotott vélekedése, miszerint az egy inkoherens elméleti elgondolás, éspedig azért, mert nézete szerint „a primitív ember egyáltalán nem foglalkozik a szervetlen és szerves természet közötti különbséggel; számára nem az élet a fontos, amelyet természetesnek tekint, hanem az a hatalom, amelyet tisztán empirikusan újra és újra érzékel”. *I. m.* 20., 22., 23., 40.

10 | Rudolf Otto: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Bp. Osiris Kiadó, 1997.

11 | Jelenits István: Jegyzetek a félelemről. *Vigilia* 1981/46. évf. 1. sz. 51–52. 51.

12 | Baán Izsák ezt a következőképpen fogalmazza meg: „minden félelem mögött vágy lapul tehát, s gyakran éljük meg azt az ambivalenciát, hogy rettegve félünk attól, amire leginkább vágyunk”. Baán Izsák: Isten, félelem. *Vigilia* 2019/84. évf. 3. sz. 222–226. 223. Lásd még: Diós István: Istenfélelem. In: uő: főszerk.: *Magyar katolikus lexikon* V. Bp. Szent István Társulat, 2000. 441–442.

13 | Részletesebben lásd: Peterdi Dániel: Istenfélelem és egyházfegyelem. *Theológiai Szemle* 1988/31. évf. 6. sz. 348–352. 349.

titeket megkísértsen, és hogy az ő félelme legyen előttetek, hogy ne vétekezzetek” (2Móz 20,20). Ez a kijelentés a tízparancsolatot követően hangzik el, és minthogy a tanulmányunk alapkérdésének, az istenfélelemnek az értelmezési kulcsát is megadja, idézzük újra a tágabb kontextussal együtt: „Az egész nép pedig látja vala a mennydörgéseket, a villámlásokat, a kürt zengését és a hegy füstölgését. És látja vala a nép, és megrémüle, és hátrább álla. És mondának Mózesnek: Te beszélj velünk, és mi hallgatunk; de az Isten ne beszéljen velünk, hogy meg ne haljunk! Mózes pedig monda a népnek: „Ne féljetek, mert azért jött az Isten, hogy titeket megkísértsen, és hogy az ő félelme legyen előttetek, hogy ne vétekezzetek! Távol álla azért a nép, Mózes pedig közelebb méne a felhőhöz, melyben az Isten vala” (2Móz, 18–21).¹⁴ A rendkívüli természeti jelenséggel („a mennydörgéseket, a villámlásokat, (...) a hegy füstölgését”) „érkező” Istentől való félelem oka „Jahve fensége”.¹⁵ Ezt nyomatékosítja a *Jelenések könyvének* verse is: „Ki ne félne téged (...) ó, Uram, és ki ne magasztalná nevedet? Mert te vagy egyedül szent” (Jel, 15,4). A félelem rendeltetése, célja – a bibliai tanítása szerint – a törvények és a parancsok megtartása.¹⁶

Félelem és istenfélelem

Az *Ószövetségből* idézett példában látjuk azt, hogy az Isten kapcsán említett félelem nem azonos a veszély, a baj kapcsán előállt félelemmel, hanem egy olyan *habitus* (erény, kegyesség), amelynek a kialakítása, megszerzése az ember feladata és/vagy érdeke,¹⁷ és pedig nemcsak, sőt nem is elsősorban a vallási, hanem a társadalmi élet zökkenőmentes működése szempontjából, avagy céljából.¹⁸ A vallásnéptudományi előfelvetések ellenére, miszerint a félelem szüli az isteneket, és tartja fenn a vallást, a gyakorlat oldaláról nézve sem a félelem, sem az istenfélelem nem természetes kísérője sem a hitnek, sem a vallásosságnak. A szakirodalomban olvasunk olyan vallásokról, ahol a vallási szocializáció során különféle (ijesztő) dramatikus játékokkal, próbatételekkel igyekeznek a serdülőknél a *tremendum* (a szent, az istenfélelem) érzetét felkelteni, átélhetővé és emlékezetessé tenni.¹⁹

Az *istenfélelem* a görög *euszebeia*, *thoszebia* kifejezés magyar megfelelője. A fogalom az ókori egyháztörténeti iratokban fordul elő, jelentése: „igaz és tiszta kegyesség”.²⁰ A katolikus hittani szintézisekben az istenfélelem (*timor Dei*) természetes erényként

14 | A bibliai idézeteket a revideált Károli-fordítás interneten elérhető szövegéből idézzük: <https://abibliamindenkie.hu/karoli/EXO/20> Megtekintés: 2025. 01. 29. A félelem és a hódolatos tisztelet együttállásáról, kettősségéről lásd még: Salacz Gábor: *Newman-breviárium*. Bp. Szent István Társulat, 1961. 61.

15 | Jelenits István: *i. m.* 51.

16 | Vö.: „a bűn önmagát bünteti” elgondolással, amivel a népi vallásosságban is találkozunk.

17 | Különösen jelentős funkcióban tűnik fel a félelem Jézus világ végére vonatkozó tanításaiban, ahol a félelem ismét csak nem valamiféle érzelmi állapotot, hanem – megtérésre serkentő – értelmi belátást, az idők jeleinek a felismerését stb. hivatott előidézni, kiváltani.

18 | Lásd a tízparancsolat emberi kapcsolatokat érintő kijelentéseit. Vö. az istenfélelem mint „az emberi közösségek természetes szabályozó motívuma”. Diós István: *i. m.* 441–442.

19 | Erről lásd: James C. Livingston: *Bevezetés a vallástudományba*. Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Bp. 2012. 116.

20 | Mezei Balázs: *Vallás és hagyomány*. L'Harmattan, Bp. 2003. 131–132.

nyer meghatározást. Az egyház tanítása szerint a félelem az értelem aktusa. Ez a fajta félelem nem okoz kárt, nem töri össze az embert, hanem gondolkodásra készíti.²¹ Az az ember istenfélő, aki a természetes erkölcsi törvény alkotója előtt értelmével meghajlik.²² Az Isten büntetésétől való félelem az erkölcsi cselekvés egyik indítéka lesz.²³ Elméleti (teológiai) síkon az önféltésből (büntetéstől) származó *szolgai félelem* nem számít istenfélelemnek. A katolikus erkölcsstan a büntetéstől való félelmet a tökéletlen bünbánat indítékának tekinti, lévén, hogy a hívő a büntetéstől fél, a büntetést tekinti a legfőbb rossznak. Erkölcsi szempontból az az istenfélelem számít erénynek, amelynek a mélyén a fiúi, gyermeki szeretet rejlik, amely „fél megbántani a mennyei Atyát”.²⁴ Teoretikus szinten lehet különbség aközött, hogy az Isten szerinti életet a félelem vagy a szeretet motiválja, ám a gyakorlatban, az emberi megélés szintjén ezek a szálak aligha szétválaszthatók.

Az istenfélelem további körülírásához meg kell említeni azt is, hogy a vallásban az istenfélelem olyan formájával is találkozunk, ahol a félelem tárgya az Isten (közelségének, segítőkészségének, kegyelmének stb.) elvesztése. Ennek a fajta félelemnek a kiváltó oka lehet a bűn (következménye), de lehet isteni próbatétel is. A hit szerint az ember – erkölcsi életének függvényében vagy más, ismeretlen okból – elveszítheti Istent, Isten áldásait. A félelem mint értelmi belátás, mint az elmét serkentő valóság támogatja a hívőt az Isten/az isteni törvények szerinti élet követésében.²⁵ Ezt fejezi ki a gyakran idézett bibliai mondás, miszerint „a bölcsesség kezdete az Úr félelme” (Zsolt 111,10), vagyis az istenfélelem és a *bölcsesség* hasonló vagy azonos jelentéssel bírnak.²⁶ Az istenfélelem tehát per definitionem, Isten törvényeinek való természetes engedelmisségben megnyilvánuló *bölcsesség*, szellemi és lelki *érettség*.

Összegezve az eddigiekben írottakat, azt mondhatjuk, hogy Baruch Spinoza azon elgondolása, miszerint „a vallási tudat keletkezése, létezése közvetlenül a különféle okok által az embernél kiváltott függőségi-érzelmi állapot következménye”,²⁷ egy olyan modell, amely az istenfélelem kialakulása kapcsán is alkalmazható azzal a lényeges kiegészítéssel, hogy az Isten kapcsán emlegetett félelem nem(csak) érzelmi természetű (nem érzelmi függőség, szorongás), hanem az emberi elméhez, az értelem területéhez

21 | „Van der Leeuw – Kierkegaard és Heidegger nyomán – hosszan ír az ún. elsődleges és az ún. másodlagos félelem közötti különbségről. Álláspontja szerint a „primér félelemnek nincs racionális, tényszerű alapja; megelőz minden tapasztalatot (...) nem valamiféle terhes és zavaró dolog, mint a másodlagos félelem, amelyet le kell küzdenünk. Pozitív értéke van, és közeli rokonságban áll a vallással, ezt mutatja a görög *deiszidaimonia* kifejezés és leginkább a zsidó *istenfélelem*”. I. m. 402.

22 | Diós István: i. m. 441–442.

23 | Ehhez a jelenségkörhöz kapcsolódik az isteniítélet-konceptió, ahol a baj (krízis, katasztrófa stb.) nem a bűn (természetes) következményeként, hanem Isten személyes büntetéseként jelenik meg. Ebben a gondolatmenetben nem jelenik meg az a természetes, vallástól és Istentől független tapasztalat, miszerint a bűnös cselekedet (emberölés, lopás, hűtlenség stb.) önnönmagát ítéli és bünteti meg. Az igaz (ember) szenvedésének a kérdése vagy az ún. próbatétel érintik ugyan az istenfélelem kérdését is, de alapvetően más paradoxont jelenítenek meg.

24 | Diós István: i. m. 441–442. Lásd még: Adalberto Piovano: *Alázatban járni az Istennel. A lelki élet útja a sivatagi atyák szerint*. L'Harmattan, Bp. 2019. 99. 164.

25 | Ezt a tanítást képviseli a Biblia, az egyház és a vallás, és megerősíti a személyes hittapasztalatok útján szerzett ismeretek sokasága.

26 | Bár a bölcsesség kérdése az istenfélelem szempontjából is meghatározó kérdés, részletes tárgyalására ezen a helyen nem keríthetünk sort.

27 | Idézi Pais István: i. m. 529.

(is) kapcsolódik (belátás, bölcsesség). A fiúi, gyermeki szeretet által motivált istenfélelemben sem az érzelmen van a hangsúly, hanem az isteni hatalom, tekintély gyermeki alázattal történő (értelmi) elfogadásán. Az istenfélelemben megjelenő függőség annyit jelent, mint a világban (és a természetben) tapasztalt *rendtől* való függés, a rend elismerése és tiszteletben tartása (vö. tabu). A hit és a vallás kapcsán használt félelem, azaz az istenfélelem nem pszichés, nem érzelmi vonatkozású. Az istenfélelemben nem a *fél*ni, hanem a *felismerni*, *belátni* igét kell látnunk, és az isteni hatalom felismerésének, az isteni hatalmasság elismerésének a képességét jelenti.²⁸

Félni az Istent – istenfélelem a népi vallásosságban

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy az ember²⁹ nem létezhet vágy, félelem és remény nélkül, akkor – mások mellett – Gagy Józseffel egyetértve foglalkoznunk kell ezekkel a kérdésekkel a népi kultúra, a népi vallásosság kutatása kapcsán is.³⁰ Ebben a dolgozatban a téma fontosságának nyomatékosítása mellett arra vállalkozom, hogy kutatásaim fő helyszínén, a moldvai Magyarfaluban (Arini) végzett vizsgálatok során feltárt, az istenfélelem kérdését érintő adatokat bemutassam, és a lehetőségekhez mérten értelmezzem.³¹ Természetesen nem minden rendelkezésemre álló adat kerül elemzésre. Azokat a jelenségeket választottam ki, amelyek mintegy prototípusai az istenfélelem kapcsán felmerülő elgondolásoknak és elbeszéléseknek. Nem valamiféle teljes kép megrajzolására vállalkozom, hanem arra, hogy erről a központi fontosságú vallási jelenségről összefoglaljam a legjelentősebbnek vélt megfigyeléseimet és észrevételeimet. Nem térek ki a hitélet és a vallásgyakorlat terén megjelenő, azzal érintkező megannyi fajta/természetű félelem tárgyalására, így a néphit ún. *lényei* kapcsán megjelenő félelem kérdésre sem.³² A kísértetlényektől, az ördögtől vagy a haláltól stb. való félelem más kontextusban jelenik meg, és más kérdéseket vet fel.

a) Az ősrénd

Az istenfélelem vizsgálata során nyomatékosítanunk kell azt, hogy a hagyományos paraszti közösségekben a megfigyeléseken, a tapasztalatokon alapuló tudás, életbölcsesség rendkívül meghatározó. A természet közegeiben élő földműves közösségek a

28 | A vallásosságban előforduló, például a hamis (ún. megbetegítő) istenképekből származó félelem különálló kérdés. A témáról korábban közreadott elemzésem: Iancu Laura: Néprajzi jegyzetek a moldvai katolikus népi vallásosság istenképéről. *Ethnographia* 2013/134. évf. 4. 623–641.

29 | Korunk technológiai innovációi közepette előállt az a helyzet, amikor szükség mutatkozik az ember újradefiniálására. Ezt a problematikát is érintő, remek összefoglaló: Papp Levente: Élet, elme, mesterséges intelligencia. *Erdélyi Múzeum* 2024/86. kötet, 4. füzet, 82–93. Mi, ezen a helyen a hagyományos és hétköznapi értelemben vett emberről beszélünk.

30 | Gagy József: *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2010. 8.

31 | Magyarfalu a szülőfalum. Közel másfél ezer lakosú, római katolikus vallású, magyar település a moldvai Bákó (Bacău) megyében. Több mint húsz éve folytatok kutatásokat a faluközösségben.

32 | A kérdést Pócs Éva is érinti a Gyimesben végzett kutatásairól szóló írásaiban, kiemelve az istenfélelem és a hiedelemények szerepét a normák betartásában. Pócs Éva: Rajtunk is történt nagy csoda. Beszélgetések és elbeszélések a természetfeletről. In: uő.: *„Vannak csodák, csak észre kell venni”*: helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I. L'Harmattan–PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs 2008. 279–351. 313.

természetben megfigyelt törvényszerűségek mintájára, az intuíció, a hitbéli megismerés stb. eszközei révén alkotják meg a létezés és az emberi élet törvényszerűségeire vonatkozó tudásukat, és az így elnyert, a hagyomány kohójában érlelt tudás tükrében alkotják meg sajátos létértelmezésüket.³³ Az őszövétségi párhuzamokat mutató³⁴ paraszti szemlélet szerint a természetben (a fizikai világban) rend, törvényszerűség uralkodik. A világegyetem zökkenőmentes működését a tökéletesen megalkotott rend(szer) mellett a hit szerint a Teremtő (fenntartó) hatalma biztosítja. A rend felismerése következtében alakul ki az emberben az isteni hatalom iránti tisztelet, az istenfélelem. Ez az őszövétségi tapasztalat a kerete és ősoke az ún. istenfélelemnek.³⁵ Egyik adatközlőm a hit mibenlétét a következőképpen foglalta össze: „Hogy hites legyek, kell higgyek az Istenbe, kell féljem az Istent s imádkozzam. Ennyi. Aztán még amelyik ügyekezik, azt a religia [= vallás, hittan] még sok mindenre megtanítja”.³⁶

Az egyház etikai kódexekben foglalja össze hívei számára az isteni renدهz való (erkölcsös) alkalmazkodás rendjét. A természetben érvényesülő törvényszerűség, rend, valamint az erkölcsi életet szabályozó normarendszer (parancsolatok, törvények stb.) más-más „valóságoknak” tűnnek, avagy felismerésük módja változó. Míg az erkölcsi törvény az isteni kinyilatkoztatásra, tekintélyre alapozott, közvetített, megtanított és elfogadott/elfogadtatott rend, addig a természeti törvények önmagukat nyilatkoztatják ki, „szabad szemmel” felismerhetőek. Ennek az egyfelől mesterséges, másfelől nagyon is indokolt distinkciónak azért van itt jelentősége, mert az istenfélelem kapcsán éppen azt látjuk, hogy az nem a hittanórákon eltanult erény, kegyesség, hanem mindenekelőtt a sokat emlegetett rend felismerése következtében kialakult, egyfelől a Teremtő hatalmasságát, másfelől a teremtmény kicsiny voltát érintő *belátás* (bölcsség). Tapasztalataim szerint paraszti közösségekben a *teremtménytudat* és az *alázat* kifejezések közelebb visznek az istenfélelem (tapasztalati, megélt) jelentéstartalmához. A természetben érvényesülő rendből származó alapélmény (felismerés), hogy a Teremtő és a teremtmény nem egyenrangú felek. Ebből természetszerűleg következik az, hogy a teremtmény osztályrésze és lehetősége az alkalmazkodás.³⁷ Az őszövétségi kérdését lezárva szükséges nyomatékosítani azt, hogy sem a fizika, sem az erkölcs törvényeinek

33 | Ide kapcsolódóan is tanulságosak a falusi életet élő lelkész, Adorjáni Rudolf Károly írásai, például: Adorjáni Rudolf Károly: *Lelkészi pályám emlékezete. Néprajzi tanulmányok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2023. 45. 56.

34 | A bibliai bölcseleti irodalomban (például: Jób könyve, Sirák könyve, Példabeszédek könyve stb.) előforduló, az istenfélelemre vonatkozó szöveghelyek közül azokat látjuk viszonttüköröződni a legegyszerűbben a paraszti közösségek vallásosságában, ahol Isten bölcselete annak az ős(i), primer rendnek a kifejezése, amellyel (Isten) a teremtett világot létrehozta, és amely rend a világegyetem működését biztosítja. Vö. Bustya Dezső: Az ótestamentumi bölcseleti irodalom jelentősége és etikai jellege. *Református Szemle* 1974/67. évf. 5–6. sz. 402–411. 406.

35 | Érdekes itt utalni Mezei Balázsnak a vallás meghatározására irányuló fejtegetéseire, ahol a szerző rámutat arra is, hogy mennyire problémás a latin *religio* alkalmazása más kultúrnyelvek/vallások hasonló tartalmú kifejezéseinek a fordítása kapcsán. Például sem a kínai, sem a szanszkrit (pl. *dharma*: törvény, szokás, rend; *bhakti*: bizalom, tisztelet) nyelv kifejezéseinek a tartalma nem tükröződik kellőképpen a *vallás/religio* fogalmában. Miközben azt látjuk, hogy ezek a kifejezések (rend, törvény, bizalom, tisztelet) pontosan az istenfélelem jelenséghozzá tartoznak. Mezei Balázs: *i. m.* 130–131.

36 | Az adatközlők személyes adatait etikai okokból nem tüntetjük fel. 2012-ben feljegyzett adat egy 1947-ben született férfitől.

37 | Itt látjuk azt, hogy az istenfélelem (alázat, tisztelet) a hit egyik „magja”, a vallás definiálásában tehát központi jelentőségű. Vö. Mezei Balázs: *i. m.* 132.

a tökéletes betartása nem szavatol gond-, betegség- és boldogtalanságmentes emberi életet. A jót jutalmazó, a rosszat büntető, időnként az embert próbára tevő istenkép elméleti modell, a vallásgyakorlatban az Isten és az ember közti (élő) kapcsolatban sok más – fel nem is fedhető – törvényszerűség (is) érvényesül. Tapasztalataim szerint a paraszti közösségekben különösen is érvényes az a mondás, hogy az erkölcs van az életért és nem az élet az erkölcsért, az istenfélelem pedig nem „automatizálja” az erkölcsöt.

Az alábbi szövegpéldákban látjuk azt a finom különbséget, amely a bűn következményeitől való félelem és az Istentől, Isten megbántásától való félelem között húzódik meg. Vagyis az az eset áll fenn, amikor nem félelemből, hanem tiszteletből gyakoroltatik az istenfélelem, miközben az Isten „elvesztésének” a félelme itt is fennáll. A második példában az istenfélelem az isteni ítélettől való félelemmel egészül ki.

Én nem szerettem, hogy legyek olyan hiába való, mert én, ha tudtam, mi a véték, akkor én gondoltam oda! Mert aveam ocazie [= lehetőségem adódott]! Mert emberek estek lenne, vagy kölykek, amikor voltam én is leány. Dar m-am temut de Dumnezeu [= de én istenfélő voltam], látod-e?! Nekem volt az én emberem [=férjem], én nu am făcut păcat [= nem vétkeztem], hogy mással éltem volna. Én nem tudom, más hogy van, hogy szokotálja [=mérlegeli], de én így csináltam! Én nem szerettem az ilyen dolgot! (...) Ez a legnagyobb bűn! Táncoltam, mert mi is mentünk nuntákba [= lakodalomba], tancokba, puteam să păcătuiesc, dar m-am temut de Dumnezeu [= vétkezhettem volna, de istenfélő voltam]! Ha úgy akartam lenne, akkor lehetett lenne, de nem akartam én ezt! Mert nem az, hogy kilelik [= megtudják] s kacagnak, hanem az, hogy lát az Isten! Lát az Isten, s akkor én nem tudtam! Van, aki azt nézi, hogy ne beszéljenek [= ne pletykáljanak róla], ne kacagjanak, de én ezt nem néztem, én az Istentől féltem.³⁸

Ha másnak élsz az emberével, még csúf! Nekem nem volt ilyen a familiámba, s mikor hallok mást akkor úgy félek, hogy nem is lehet! Mondom nem gondol oda, hogy odaér az Isten elejébe s addig kell szuferiljon [= szenvedjen] az ágyba! Megszuferiltat az Isten, lemenen a hús revollad [= rólad], ha csinálsz rosszat.³⁹

Mondom, ne veszekedjem, me' szégyellem az Istentől, nem tőlük. Ne veszekedjek, hallgassak.⁴⁰

Az ilyen eseteken alapszik az a vélekedés, hogy az istenfélő embert maga Isten segíti abban, hogy a bűnt elkerülje. Ezt a magatartást a katolikus hittan erősségnek nevezi, amely az istenfélelem egyik „gyümölcse”, és amely azt jelenti: „aki Istent féli, az Istenért minden jóra és áldozatra képes”.⁴¹

Ha az ember akar és gondolkodik, kikerülheti a bűnt, de ha nem gondolkodik (...) a pokol fenekére jut. Pokol lesz az életed.⁴²

38 | Anonim. Ehhez hasonló példák sokaságát lehetne itt felhozni.

39 | Anonim adatközlő.

40 | Anonim adatközlő.

41 | Diós István: i. m. 441–442.

42 | Adatközlőm a mondatot román nyelven fogalmazta meg: „S ne, omul dacă vrea și judecă, face scăpare de păcat, dacă nu judecă (...), akkor avval te-ai dus în fundu iadului. Pokol lesz az életed.” 2023-ban jegyzetem

Idekapcsolódik az emberektől, az emberi bosszútól és ítélkezéstől való félelem és az istenfélelem kapcsolatának a kérdése is („Az emberek inkább félnek a világ szájától, mint Istentől.”),⁴³ amelyre itt azért nem térünk ki részletesebben, mert ez a vonás valamelyest eltávolít a szoros értelemben vett istenfélelemtől (*tremendum*).

b) Lázadozás

Az ősrend kapcsán említettekhez hasonló viszonyulás figyelhető meg az emberi élet eseményeinek az értelmezése terén is. Ez a magatartás az élet történéseinek az alázatos elfogadásában és bizalommal történő megélésében nyilvánul meg. Az istenfélelem itt több mint erkölcsi erény, kegyességi gesztus, sokkal inkább az értelem figyelmeztetése. Szerepe az, hogy megakadályozza az Istennel szembeni lázadást, amely a vétkek legsúlyosabbika, a Sátán imitálása. Az istenfélelem ebbéli formája és szerepe a mindennapok vallásosságában rejtetten, implicit módon jelenik meg – ez az oka annak, hogy nem könnyű, és mesterkéltnek hat ezt az evidenciát konkrét esetekkel illusztrálni. Néhány példa:

*A magyarok szaporodtak, mert csináltak sok gyermeket. Az oláh egyet-kettőt. A magyarok egy-egy tízet, mert féltek a vétektől. Ne csináljon átvortot [= abortuszt], csináltak, amennyi volt. Ha tízet, tízet neveltek fel, mint a cigányok.*⁴⁴

[A kommunizmus idején] a világ [= a faluközösség; itt: a termelősövetkezetekben dolgozók] elment a misére reggel, s a mise után kellett menjenek a dologra! Még a pap is kellett menjen ki a mezőre! Obligálták [= kötelezték arra], hogy menjen ki a mezőre, vigye ki a világot a mezőre, biztassa, hogy dolgozzon. Mert nem akartak menni, mert féltek a vétektől s nem akartak menni ki a mezőre, s megmondta a pap: (...) menjetek ki a faluból, ha dolgoztok, ha nem! Mentek ki, (...) kellett menjenek, kivitték a papot is, hogy biztassa, hogy dolgozzanak.

*Nagy jedséget húztam [= ijedtségben voltam, ijedtségtől szenvedtem]. Ingemet az Isten erőst-erőst megsegített. Hogy én felismertem, hogy Isten nekem akkor, ott, adott egy szemnat [= Isten jelt adott/jelezte, hogy mit tegyek]. Hogy én mit csináljak, hogy szaladjak el a bűntől. Ezt soha nem felejttem el. Én nem akartam azt [ti. a bűnt]! Bé vótam szorítva. De neol az Isten megszálvált [= kimentett].*⁴⁵

*Sokszor őrizkedem, hogy ne csináljak rosszat, elgondolni elgondolom én is, de félek az Istentől, ahogy mondják, s ha egyszer félsz, akkor nem csinálsz nehézséget.*⁴⁶

A mindennapokban megnyilvánuló istenfélelem megfelel annak a magatartásnak, amelyet a katolikus hittan *megfontoltságnak* és *éberségnek* nevez, mint az istenfélelem „gyümölcsei”, amelyek „a bűnre vezető alkalom elkerülésében” támogatják a hívőt.⁴⁷

fel egy 1932-ben született asszonytól.

43 | Gyakori mondás Magyarfaluban.

44 | 2014-ben feljegyzett adat 1938-ban született férfitől.

45 | 2023-ban feljegyzett adat 1932-ben született asszonytól.

46 | 2018-ban feljegyzett adat 1968-ban született nőtől.

47 | Diós István: i. m. 441–442.

A lázadásnak vannak látványosabb formái is. Egy ilyen példát idézünk fel az alábbiakban. Az efféle esetek megfogalmazása és az elbeszélések hagyományozása az elrettentés céljait is szolgálja. Bár a történeteknek kétségkívül normatív szerepe is lehet, a tapasztalatok azt mutatják, az ilyen események hatása csak kezdetben erős (rendkívüli, vö. *mysterium tremendum*), míg a mindennapi hitéletben érvényesülő istenfélelem hatása – vélhetően személyessége okán⁴⁸ – egyfelől tartósabb, másfelől hatékonyabb.

*Palánkán*⁴⁹ (...) az öregek meghótak, meghót az az E., az öreg. (...) Annak az apja, készített helyet, hogy nyomtassanak búzát (...) s csak felemelkedett egy nagy humály [= felhő] s görgetni, s görgetni s nagy feketeség, s jött a humály, s no, akkor megkapott az eső, s azt kellett fűjjad, s kellett Nap, s kellett árnyék, forgasd. A víz felmulija [= iszaposítja] az a búzát. (...) S neki vót puskája. Elment ő, felvette a puskát, hogy ölje meg az Istent. Ennek az A.-nak az apjának az apja. (...) Elment bé, s elvette a puskát, s fel ízélt, hogy ölje meg az Istent. [A homályba?] A homályba! Fel az égbe tartotta. Fent. Úgy. S akkor mikor feltartotta a puskát (...) o tras vaj n-o tras [= meghúzta a ravaszt vagy sem], nagycsuda, ha lőtt, me' az Istennek az ereje nagy, s akkor megkremenyilődöt [=megmerevedett]. Úgy. [Megütte a ménkő!]? Nem ütte meg semmi, nem. Csak s-o incremenit. Ezt így mondják az egészen, amelyek ismerték, tudták. (...) Feltartotta a puskát s megkremenyilődött. Úgy. Azt mondják, annyi sokan jöttek, papok, imádkoztak, de nem tudták megmozdítani. Meg vót stravunilódval⁵⁰ úgy, lábánd úgy, puskával a kezibe. Sem a puskát kivegyék, semmit, semmit. Aztá' annyi papot hoztak, olyan oláh papot, melyik az ők hitjük! Aztá hoztak egy öreg papot, régi vót, öreg, úgy, az meggyengítette annyira, hogy meggyengült annyira, hogy tegyék le, hogy el tudják temetni. Úgy meg volt cepenyilődva [= megmerevedett], azt mondják, hogy nem tudta megmozdítani traktor es, semmi. Akkor nu e puterea lui Dumnezeu [= mi ez, ha nem Isten hatalmának a megnyilvánulása]? Akkor, hogy mondjuk műk azt, hogy nincsen? Me' ez s-a întâmplat [= megtörtént], nem hetet-hét, hanem itt, nálunk. Palánkánd.

Az idézett esethez hasonló példákat korábbi tanulmányaimban is ismertettem.⁵¹ Alapvető emberi tapasztalattá (bölcösséggé) válik az, hogy az előbbihez hasonló esetekben a helyes – Isten(-félelem)hez illő – magatartás nem a lázadás, hanem pontosan annak az ellenkezője: az alázat.

*Mit csinálj? Az Isten, amit ad, el kell tűrni.
Mit csináljak? Kell vigyem, ami van.
Mit csinálj? Isten, ha így adta, kell tűrni.*

48 | Itt a felelősség és érintettség kérdése a meghatározó. A lázadás következményeit az elkövető szenvedie el.

49 | Magyarfaluvál szomszédos telephely, ahol néhány, jelentős földbirtokkal bíró család telepedett meg.

50 | Vélhetően román kifejezés, azonosítására (kőbálvány? megdermedt?) tett kísérletezéseim nem jártak sikerrel.

51 | Például az isteni ítéletről szóló elemzésben. Iancu Laura: Az isteni ítélet. In: Pócs Éva szerk.: *Áldozat, divináció, istenítélet. Vallásntológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Bp. 2018. 451–465.

*Türtem. Vittem a keresztet.
Én az Istentől félttem.*

A szerénységet, beletörődést sugalló egyszerű mondatok mélyén a legtöbb esetben hosszú évtizedek keserve, szenvedése lappang. Harminc éve ágyban fekvő, húsz éve vak, többszörös gyászt viselő stb. hívők mondásai ezek. A szenvedés kérdései („*Miért engedi Isten?*” stb.) itt is elhangzanak, a válaszok, a magyarázatok keresése („*Mit csinálj?*”), a megértésre való törekvés része a sors alázatos (el)viselésének. Ugyanakkor a teoretikus spekulációk nem feltétlenül enyhítik a szenvedést, és nem szüntetik meg a bajt. Ezekből a felismerésekből alakult ki az az elgondolás, miszerint Istent (Isten „dolga”, működését) nem érteni kell. Isten – esetleg, legfeljebb – a benne bízók számára sejthető meg, nem az elme, hanem a szív, a lélek „eszközeivel”. Ebben a vallásos szemléletben a lázadás esztelen, az alázat helyes magatartás.

A gyűjtések során az Istentől való félelem „szélsőséges” eseteivel is találkoztam, ahol nem az alázat, hanem a rettegés esete állt fenn. Érdekes módon azonban minden ilyen adat/vélemény olyan beszélgetéseken került elő, ahol a halálról (is) szó esett. Az első példában Istentől, a második példában a haláltól, a meghalástól és minden bizonnyal az itéletől való félelem jelenik meg.

Hiszed-e amikor látom a keresztet, a képet előttem, akkor a szívem éppen teli van! Nem beszélgetek vele, csak gondolkodom oda hezsa, s erőst félek! [Fél az Istentől?] Erőst félek, erőst félek, mert amikor az Isten őrizzen meg, amikor mondják, hogy meg kell halni akkor úgy félek, hogy az Isten őrizzen meg! [A rossztól is fél?] Jaj, a rosszat nem is hozom elő! Csak, amikor mondok valamit olyanosat [= káromkodás, csúnya szó] akkor vetek is keresztet, hogy menjen előlem! Nem! Azokat nem is hozzuk elő! Ne, mondja meg a menyem, nem mondom a nevét!⁵²

Félek, me' öreg vagyok s még úgy akarnék még így betegen, még éljem ezt a világot, az Istennek köszönjem, hogy ad, szuferilok [= szenvedek], viszem, nem bántom az Istent azért mét szuferilok, csak hogy vigyem el, még éljek úgy. (...) De félek. (...) Félek, me' én öreg vagyok, nem neznem az öregre, lássák, hogy kénlódik, csinálnak egy inzsekiát [= injekciót], s ott, amennyi élőnapom van ott éljek! (...) Mennyi élőnapom van szíves vagyok, szívből szeretem vinni. (...) Van egy-két esztendeje, hogy itt ülök, hogy két bot nélkül nem tudok menni, me' nem tudok. De úgy es, mind csak es, ebbe a timpba [= időben] megtanultam ce e credința? [= mi a hit] (...) segítnek a szentek, vagon fogadva imádságom (...) Én ezt el kell primiljem [= fogadjam], amit az Isten ad. Ne, én az Istent nem bántom, me' ő tudja, minek adta, s ő tudja, hogy el kell venni, amit ő ad.⁵³

A moldvai katolikusok vallásosságában kiemelten fontos kérdés az, hogy milyen szerepe volt/van a helyi egyháznak abban, hogy az istenfélelem gyakran Istentől való félelemként jelenik meg. A kérdésre itt részletesen nem tudunk kitérni, de az alábbiakat lényeges felidézni. Kutatásaim során találkoztam olyan adatközlővel, aki a súlyos

52 | Anonim adatközlő.

53 | 2023-ban feljegyzett adat 1936-ban született nőtől.

bűntudat, bűnösségtudat miatt nem imádkozott Istenhez, úgy vélekedett, a hozzá hasonló bűnös meg sem szólíthatja Istent.⁵⁴ Az ilyen esetekben az imaéletben meghatározó szerepet kap a közvetítés, a közvetítők. Volt, aki csak Jézushoz, volt, aki csak Szűz Máriához imádkozott, és olyan esettel is találkoztam, ahol az adatközlő különféle célokra misét, imát mondatott a pappal. Az indíték minden esetben a bűnösségtudat volt, és az a reménytelenség, hogy Isten a bűnös ember imáját nem hallgatja meg, nem fogadja el. Ez a magatartás a lázadás ellentétje, miközben a morál szerint megtámadni Istent és nem beszélni Istennel, egyformán bűn.

c) Az istenfélelem hiánya – „Nem félsz az Istentől?”⁵⁵

Az istenfélelem további megvilágításához térjünk ki az istenfélelem hiányának a kérdésére. Ezt a magatartást fejezik ki a következő mondások: „nem űzi Istent” [= nem él Istennel, nem imádkozik]; „nem viszi Istent”; „nem hiszi Istent”; „nem búsulja Istent”. Az istenfélelem a bizalom, a megbízhatóság jele, ami az emberi kapcsolatokban hasznosul.⁵⁶ Köztiszteletben az a személy részesül, akiben megvan az istenfélelem, amely mintegy szavatolja az illető megbízhatóságát, erkölcsi értelemben igaz voltát. Az istenfélelem nem bűnmentes életet jelent, hanem azt, hogy az istenfélő önmagát nem helyezi sem Isten mellé, sem Isten fölé.

A vizsgált közösségekben, különösen az idősebb nemzedék körében gyakorinak mondható az a vélekedés, hogy a középnemzedék, a fiatalok hitéletéből és a kortárs vallásosságából hiányzik az istenfélelem. Ez, véleményük szerint, a fellazult erkölcs, a szekularizáció térnyerése, a globális trendek követése mellett egyebek mellett abban mutatkozik meg, hogy az idősekre, a rászorulókra, a kiszolgáltatottakra nem fordítanak kellő figyelmet. Az alábbiakban idézett vallomásokban okok nem nyernek megfogalmazást, de az kiderül, hogy az ilyen esetek háttérében többnyire családi konfliktusok állnak, amelyek gyakran közrejátszanak abban, hogy az utódok miként gondoskodnak, avagy miért nem gondoskodnak idős szüleikről. A vélekedések szerint ez a magatartás azért tekinthető az istenfélelem hiányának, illetőleg az isteni rend elleni lázadásnak, mert a hozzátartozók ebbéli magatartásukkal ítéletet mondanak a szülők felett, ami a hit szerint egyedül Istent illeti meg. A katolikus hittan tanítása szerint az istenfélelem egyik „gyümölcse” a *szelídség*, amely „megóv az ítékezéstől, Istenre bízva azt”.⁵⁷

*Elmesszültek [= eltávolodtak] a gyermekeim (...). Most nekem azt felelik, hogy nem ügyelnék revám, me' nem mondták, hogy csináljuk. Me' csináltuk, mondják, akkor disztrálódtunk [=szórakoztunk], s felneveltük, s most immá' miük adósok vagyunk, hogy üljük magunkra [= egyedül lakni; itt: viselni a magányt]. Így mondták.*⁵⁸

54 | Ezekről a kérdésekről korábbi tanulmányaimban már értekeztem. A szóban forgó személy elmondása szerint nem követett el halálos bűnt, ún. bocsánatos bűneit pedig rendre meggyóna.

55 | A Jézus mellett függő lator mondata.

56 | Az istenfélelem a Bibliában is az Isten és az emberek előtti megbízhatóság egyik jele. Lásd például a 2Móz 18,21 verse: „És szemelj ki magad az egész nép közül derék, istenfélő férfiakat, igazságos férfiakat, akik gyűlölik a haszonlesést és tedd közöttük előjárókká”. Peterdi Dániel: *i. m.* 349.

57 | Diós István: *i. m.* 441–442.

58 | Anonim adatközlő.

Mennyit kénlődtam! Születte nagyobb leánykáját s leesett, megütte a soldját [= csípőjét] s egy hónapig az ágy mellett szart. S én hordtam ki, én mostam meg, s a bubát [= újszülöttet] én feresztettem meg. Me' megszülette a bubát, három napra, miután leesett. S mindent elcsináltam, s most nem nez revám.⁵⁹

Az én emberem sokat sindett [= szenvedett]. S én es abba a szituációba vagyok, mint ő vót. S én őt es engrizsiltam [= ápoltam], me' bémentem hezzá napjába 50-szer, lehet kicsit mondok (...). Vót a mezóm, kapálló, tehenem vót, disznók, 2–3 is vót, s vótak gyermekek, de most nem adnak annyi atenciát [= figyelmet, törődést] rám, mind egy kutyának. Egy kutyának vetsz egy darab málét, s ha nem tudja elhúzni, odarúgod. De most nem. Most nem. Kijött az idő, hogy még enni sem tudok. Odanyúlok, járnak a kezeim, de enni nem tudok. (...) Tudom, hogy régebb es vótak nehezségek. Jut eszembe, prédikálta egy pap, hogy vót a lepra betegség. S az olyan betegség vót, hogy hullott le a csont revollad, s vitték el egy erdőnek a széjibe, s hagyták ott. S az ragadatt el hamar [= fertőző volt], oda nem mentek az emberek, úgy vettek [= dobtak] oda egy darab málét. (...) A papok vótak teve oda, hogy engrizsilják [= gondozzák őket] s adjanak ennük. S mindcsak es ügyeltek revik. De most nem. (...). Én gondolom, hogy Isten nem haragszik revám. Én azt dóriltam [= kívántam] az Istenről örökké (...) itt legyen a nehezség, nem ott, most es azt kérem, hogy hozzon könnyű halált, de a halál nehez, me' a lélek erőst nehezen vál el a testől. Me' a lélek, látod-e, azt kereste, hogy pácātuil [= vétkezik], s akkor aztán nehezen hal meg. Jézusnak is azt mondom, hogy ahogy azt a talhart [= latort, tolvajt] megsajnálta, sajnáljon ingemet es. Ha Isten elválassa testet a lelkektől, akkor elszaladok a kéntől, s ha nem, akkor kell vigyem.⁶⁰

A vallomásokban számos olyan kijelentés, gondolat nyert megfogalmazást, amelyek önálló vizsgálatra is érdemesek volnának. Szűkebb témánknl maradv két kérdésre irányítjuk a figyelmünket. A példák jól tükrözik azt, hogy az istenfélelem a vallásgyakorlatban implicit valóság/vonás (vagy van, vagy nincs, vagy hatékony, vagy nem az) és tulajdonképpen nem mint „félelem az Istentől”, hanem mint hitbéli magatartás jelenik meg. E kényes, halvány, a hit és a félelem között fennálló határ kapcsán fogalmazott úgy John Henry Newman, hogy „a félelem hiánya nem egyéb, mint a hit hiánya”.⁶¹ Ugyanakkor a hétköznapi istenfélelem kérdése mutat rá arra is, amit már többször hangsúlyoztunk, hogy az istenfélelem nem érzelem, hanem belátás, bölcsesség. A „nem gondolnak oda”; „me glátják, amikor eléri az én esztendőimet”; „me glátják, mikor a nyomaimat járják”; „a pohárt vaj egyszer visszasírít az Isten”,⁶² stb. mondások nem fenyegetések. Az idős emberek bölcs mondásaiban nincsen ítékezés, a bennük megfogalmazott üzenettel az értelemre kívánnak hatni, az érintetteket (jobb) belátásra bírni.⁶³

59 | Anonim adatközlő.

60 | Anonim adatközlő.

61 | John Henry Newman bíborost idézi: Salacz Gábor: i. m. 37.

62 | Kettős jelentésű állítás: 1. A szükség, rászorultság mindenki osztályrésze lesz. 2. Aki segít, számíthat segítségére.

63 | Baán Izsák erről így ír: „az istenfélelem egy olyan alapmagatartás, olyan dinamika az istenkapcsolatban, amely a megtéréstől a szeretetben való tökéletesedésig végigkíséri az embert, s képes egységbe

d) Démoni erők – „Ki olyan, mint Isten”?⁶⁴

Az istenfélelem jelentéskörének a további megvilágításához ki kell térnünk a mágia, azon belül a rontás területét érintő jelenségekre is. A katolikus hittan az istenfélelem „gyümölcsének” tartja – a korábban felsoroltak mellett – az *igazságosságot*, amely abban nyilvánul meg, hogy az ember „megadja Istennek azt az imádást és tiszteletet, mely megilleti Őt”.⁶⁵ Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a rossz, az ártó szellemi erőkkel való együttműködés istenellenes cselekedet.⁶⁶ Bár az istenfélelem éppen az ilyen helyzetekben erősödik fel, a (mágikus) tettek elkövetését nem minden esetben akadályozza meg. Itt érkezünk el az istenfélelem harmadik „alakjához”/formájához,⁶⁷ ahol szellemi valóságként mutatkozik, tehát nem az ember által kimunkált képesség, hanem Isten ajándéka: „az Úr félelmének a lelke”.⁶⁸

Jár a bolondságokkal, a cigánékkal. Inkább hiszen a cigánéba, mint a papba (...). Kérte, hogy menjenek, hozzanak egy bábát [itt: kuruzslót]! Miféle bábát hozzak én, én nem ismerek olyan bábát, hogy nagyobb ereje legyenek mind Istennek! Hol van egy olyan bába? Vagyon Récsébe – azt mondja! Elhoztunk – mondott rá, matatta, csak megtalálta a jártatás [= hasmenés] a bábát, s megindult, mindent lefosott. Hoztam vizet s seprűvel mostam le a nagyját. (...) A Szent Atya takarta ki nekem!

[Előzmény: egy rontás. A specialista megrontott egy férfit. Az édesanya másik specialistához fordult a rontás megszüntetése céljából.] *Mit csináljak – me’ én hités vótam örökké, a kredincám [= hitem] nekem erős vót, féltem az Istentől erőst, de úgy es, mit csináljak, hogy hozsam helyre, me’ nem tudtam választani onnék [= kiemelni azok közül, akik megrontották]. Ment fel, elvitte a gunyáit [= ruháit] es, mindent, nem tudta, hoa menen, mit csinál! Felhágott a trinba [= vonatra], ott hagyta a bagázsát [= csomagját]! Nagyokat húztam én erőst [= nagy gondban voltam, nagyon szenvedtem]!*

Általános tapasztalatom az, hogy az istenfélelem „valósága” leginkább ebben a kontextusban (mágia, démonológia, bálvány) érvényesül, mutatja meg magát.⁶⁹ Kritikus esetekben (betegség, krízis, tehetetlenség) az emberi hit, kitartás meggyengül, és az istenfélelem nem mindig akadályozza meg a hívőt abban, hogy a környezetében elérhető (mágikus) eljárások révén elrendezze ügyeit. Az adatok értelmében az istenfélelem ilyen helyzetekben mintegy ösztönösen megjelenik az emberben. Adatközlőim

foglalni a lelki élet különböző aspektusait”. Baán Izsák: *i. m.* 226.

64 | Mihály arkangyal neve (Mikaél). Lásd: Diós István: Mihály. In: uő: főszerk.: *Magyar katolikus lexikon* IX. Szent István Társulat, Bp. 2004. 117–124.

65 | Diós István: *i. m.* 2000. 441–442.

66 | Vö. Jahve küzdelmét a bálvány(vallás)okkal szemben, amely az Ószövetség egészét meghatározza.

67 | A félelem és a bölcsesség mellett.

68 | A kérdésről itt nem kívánunk hosszabban értekezni. Annyit jegyzünk meg, hogy a katolikus tanítás szerint a bölcsesség és értelem, a tanács és erősség, a tudomány és a jámborság mellett az Úr félelmének a lelke is a Szentlélek ajándéka (vö. Iz 11,1). Gál Ferenc: Szentlélek ajándékai. In: Diós István főszerk.: *Magyar katolikus lexikon* XIII. Szent István Társulat, Bp. 2008. 95–96.

69 | Ezért tartottam lényesnek utalni itt a (Bibliában) Sátánnal küzdő Mihály arkangyalra, aki a korai kereszténységben a pogányság (pogány istenek) ellen küzdő katonák patrónusa is volt. Lásd például: 2Móz 34, 5–6; Jel 12, 7–9; Jud 1,9. Diós István: *i. m.* 2004. 117.

vélekedése szerint az ember hittani képzés hiányában is tudja és érzi azt, hogy Istenhez vagy Istennél alacsonyabb rendű lényekhez (tulajdonképpen a mágiához) fordul-e.⁷⁰ A démoni erőket igénybe vevő eljárások a megrendelőkben rendkívüli félelmeket idéznek elő, és a legtöbben úgy fogalmaztak, hogy tettüket megbánták, és hosszú évekgig tartó intenzív bűnbánattal próbálták helyrehozni. Ezekben az esetekben az Istennel szembeni hűtlenség érzete jelenik meg, az Isten melletti elköteleződés csorbul. A példákban a lázadás nyomai is tükröződnek, legalábbis az engedelmisség, azaz az istenfélelem hiánya formájában.

Megbántam. Nem kellett lenne odamenjek. Még lehet nagyobb rosszat csináltam, met azok nem tiszta dógok. Met az Isten ingemet megsegített lenne...de látod-e, az ember olyan, hogy háj [= gyerünk] serényen. Most! Mikor nekázban [= bajban] vagy, akkor kéne higgy, nem mikor minden jól menen. De az ember gyenge állat.⁷¹

Összegzés

A vallástörténeti kutatásokban általános feltételezés, hogy a vallás és a hit kialakulásában az emberi félelem közrejátszhatott. Arról már eltérők a nézetek, hogy a félelem kiváltó oka pontosan mi volt, miben állt és mire irányult. Paraszti közösségek vallásosságának a vizsgálata nyomán azokat az elgondolásokat erősíthetjük meg, melyek szerint a vallásban az a fajta félelem jelenik meg, amelyet a létezés és a világ rendje (alkotója) vált ki, s mint ilyen a csodálat, az elismerés, a meghajlás jelentéstartalmát hordozza. Ehhez hasonlóan a keresztény istenfélelem sem egy érzelmi valóság, hanem egy mentális belátáson alapuló erkölcsi habitus, amely révén a hívő alkalmazkodik a természetben felismert rendhez és a vallás által megfogalmazott erkölchöz. Az egyház tanításai szerint ennek a morális képességnek a kialakítása a hívő ember feladata.

A vallásgyakorlatban az istenfélelem összetett jelenségnek mutatkozik. Megjelenése, alakja, célja és hatása tekintetében igen változó, változatos. A jelen tanulmányban olyan példákat idéztünk, amelyek révén az istenfélelem leglényegesebbnek vélt vonásait mutathattuk be. A vizsgált közösség vallásosságában, a kutatás tanulságai szerint, az istenfélelem egyfelől implicit valóság, sőt azt is mondhatjuk, hogy a hittel egyenértékű, a hit szinonim fogalma. Az istenfélelem markáns megnyilvánulása, és talán vallástörténeti, ontológiai szempontból ez tekinthető az istenfélelemnek, az Istennel szembeni lázadás pedig a bálványimádás terén követhető nyomon. A természetben zajló folyamatokkal és/vagy az emberi élet történéseivel szembeni emberi viselkedés az alázat vagy a lázadás. Az alázat az istenfélelem jelenlétének, a lázadás az istenfélelem hiányának a jele. A példáink alapján úgy tűnhet, hogy az istenfélelem hiánya feltűnőbb, érzékelhetőbb, mint a megléte, azonban azt nyomatókosítani kell, hogy az istenfélelem a hétköznapiok vallásosságát egészében átjárja, sőt Magyarfalu

70 | Vö.: „Én, az Úr vagyok a te Istened (...) Ne legyen más istened rajtam kívül!” (2Móz 20,3).

71 | Anonim adatközlő.

esetében még az az eset áll fenn, ahol az istenfélelem a társadalmi élet zökkenőmentes működését biztosítja.

A tanulmányban megfogalmazottak annak a körülménynek a figyelembevételével hitelesek, hogy az adatok nem függetlenek adatközlőim élettörténetétől, az élet-eseményeik nyomán érlelt istenfélelemtől. Adatközlőim számára az istenfélelem az Istennel fenntartott, megpróbáltatásokkal teli kapcsolat ajándéka, egyfajta bölcsesség. Hitéletükben az istenfélelem azért jelenik meg markánsabban, mert annak igaz voltát személyes istenélményeik (álmok, látomások, rendkívüli élmények, megtapasztalások) megerősítik. Ebből a szempontból az istenfélelemre tekinthetünk úgy is, mint egy élethosszig tartó tanulás gyümölcse.⁷²

Fear of God in the Religiosity of a Moldavian Catholic Community

Keywords: folk religiosity, Catholicism, fear of God, mysterium tremendum, Hungarians in Moldavia

The subject of this study is the relationship between fear and faith. In the Christian cultural context, the fear of God – the main topic of this essay – is related to this phenomenon. The data used in this analysis are drawn from the religiousness of a Catholic Hungarian village community from East-Romania. The theme is unfolded by presenting cases and situations that highlight the characteristics of the fear of God. The study discusses the role of the workings of the physical world (nature), the rebellion against God (lack of fear of God), and disloyalty to God (idolatry). The results of the study show that in lived religiosity, the fear of God is an immanent reality, and it is one of the determining factors of a balanced social life.

72 | Tulajdonképpen ez a gondolat jelenik meg a szerzetesek lelkeségi tanaiban is. Lásd erről az idézett munkákat (Adalberto Piovano, Baán Izsák).